

“WADDE SKAA GEBAA!”

Een speurtocht naar follies of vermaakarchitectuur in Geraardsbergen

Deel 1: Een tolhuisje en cementrustiek

Jacques DE RO

Wanneer een toerist Geraardsbergen bezoekt, dan wordt hij in de eerste plaats gegidst naar de historische plaatsen en monumenten zoals het stadhuis, de Marbol, de Sint-Adriaansabdij, de Oudenberg of zelfs de meer aan het oog onttrokken vestingtoren de Dierkost. Zijn aandacht zal ook gaan naar het manneken dat tegen de trappen van het stadhuis ongestoord zijn plasje doet. Deze fontein, beter bekend als Manneken Pis, dateert, zo blijkt uit grondig historisch onderzoek, uit 1453 en is in feite een middeleeuwse zogenaamde folly...

Follies of vermaakarchitectuur

Het is de Nederlandse kunsthistoricus Wim Meulenkamp die in 1995 met de uitgave van zijn reisgids *Follies. Bizarre bouwwerken in Nederland en België* voor het eerst de *folly* als architecturale werkelijkheid op de kaart zet. Hoewel hij in zijn boek de *folly* nooit exact weet te omschrijven en zich meer in de vele facetten van het bouwwerk verliest, lijkt het op zich toch wel een boeiende speurtocht naar deze enigszins ongewone architectuur in onze contreien, temeer dat Meulenkamp in zijn gids zelf twee locaties aanduidt, in Nederboelare en in Onkerzele.¹

Volgens deze auteur - hoewel hij heel vaak afdwaalt bij zijn inventarisatie - is een *folly* (ook wel *follie*, van het Engelse woord *folly*: dwaasheid, zothed) een bouwkundige farce die door het publiek ervaren wordt als onzinnig, nutteloos of bizar. Het gaat meestal om een niet-conventioneel gebouw, ongeschikt voor huisvesting of andere functies en enkel als decoratie is opgetrokken. De *toren van Babel* zou als eerste geboekstaafde *folly* kunnen doorgaan.

In feite is de term ontstaan in de 18de eeuw in het Verenigd Koninkrijk waar het de mode was landgoederen op te smukken met romantische elementen². Uitzicht en aard van de *folly* kunnen zeer uitlopend zijn: een opvallend tuinpaviljoen, een kunstmatige ruïne of dito kapel, een grot of een kopiegebouw.... Vaak zijn het zelfgemaakte constructies die de aandacht trekken door hun vorm of door het gebruikte bouw materiaal. Zij willen vooral de toeschouwer behagen of vermaken, zodoende dat er in Nederland ook van vermaakarchitectuur wordt gesproken. Niet zelden zijn ze artistiek opgebouwd maar toch niet als echte kunst bestempeld omdat ze geen creaties zijn van een erkend kunstenaar. De reisgids van Meulenkamp bewijst dat er in Vlaanderen nog tal van *follies* staan, maar ook dat er nog talrijke niet ontdekt zijn in binnentuintjes of op moeilijk bereikbare plaatsen. Intussen zijn er de laatste decennia een pak verdwenen of nooit geregistreerd, temeer omdat zij in de jaren 1970 niet zijn opgenomen in de *Inventaris van het Onroerend Erfgoed in Vlaanderen*³.

De gerestaureerde kapel langs de kasteeldreef van de baronie Boelare. (Foto J. De Ro)

1. W. MEULENKAMP, *Follies. Bizarre bouwwerken in Nederland en België*, Amsterdam-Antwerpen, 1995, p. 298-299.
2. Een bekend voorbeeld is het tuinpaviljoen in ananasvorm uit 1761 op het landgoed van Dunmore House.
3. *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur / deel 5n 2. Provincie Oost-Vlaanderen. Arrondissement Aalst, Gent, 1977. Deze inventaris is thans ook op het internet raadpleegbaar.*

Het tolhuisje met op de voorgrond de Dender. (ongedateerd) (Foto A. Brocorens)

wacht een kleine Mariagrot. Het gebouw dateert vermoedelijk uit het laatste kwart van de 19de eeuw toen er de nazaten van de politieke bankiersdynastie Spitaels resideerden. Op zich merkwaardig voor dit liberaal en sterk antiklerikaal geslacht. Van het hoenderhok en het Zwitsers huisje is er nagenoeg na de restauratie niets meer te bespeuren. Dit kan niet gezegd worden van het zogenaamde *tolhuisje*, dat wat verderop achter de recent omgebouwde stalvleugels ligt en uitsteekt op de Dender. Dit klein bepleisterd tuinprieeel, in de volksmond verkeerdelijk *kapelletje aan de Dender* genoemd, staat momenteel in de steigers en kan volgens Meulenkamp doorgaan als een volwaardige *folly*. De heren van Boelare lieten eeuwenlang hun eigendomsrechten gelden op de Dender en vermoedelijk zouden ze althans volgens de overlevering hier tolgeld hebben geëisd op voorbijvarende boten. Niets lijkt nog op zijn vroeger wellicht versterkte voorganger⁴. Het is een sierlijk bouwwerk met driehoekige gevel op haast vierkante plattegrond onder zadel-

Tolhuisje langs de Dender

Wim Meulenkamp bezoekt in de vroege jaren 1990 te Nederboelare de baronie van Boelare en ontdekt er “een gothisch prieeel, rustiek hoenderhok en een Zwitsers huisje”. Het kasteel heeft dan een met klimop begroeide middeleeuwse hoektoren en wacht nog op de grondige restauratie die de voorbije jaren is uitgevoerd. Hij verwondert zich over “het bijoux-gotische kapelletje dat zich tussen de landgoedommuring heeft genesteld”. Het is een opmerkelijk fraai neogotisch bouwwerk op een haast vierkante plattegrond, in opstand gemarkeerd door puntgevels en een slanke dakruiter met naaldspits. In de kapel vinden we geheel onver-

Cementrustiek in de Sint-Martensstraat te Onkerzele (Foto J. De Ro)

4. De vraag kan gesteld worden of er wel een voorganger was. Op het schilderij “Gezicht op Geraardsbergen” van Joos de Momper uit vermoedelijk circa 1590 is daar alvast geen spoor op terug van te vinden.
5. *Bouwen door de eeuwen heen...*, p. 386.

dak met slanke dakruiter. De spitsboogdeur met gekleurd glas gezet in gietijzeren sponningen is geflankeerd door overhoekse steunberen uitlopend op achzijdige hoektorentjes en bekroond met puntdakjes. Gedurende zomerse dagen moet het huisje voor de kasteelbewoners voor enige verkoeling hebben gezorgd. Tijdens de voorbije eeuw en tot op heden vanaf de overkant van de Dender een pittoresk hoekje om een foto te nemen.⁵

Cementrustiek

Aan de overkant van de Dender, op het grondgebied van Onkerzele, maar gekend als de wijk *Nederboelare*, ontdekt Meulenkamp in de *Kapelle-loos* (thans Sint-Martensstraat) nrs. 2-26, een oplopend straatje van arbeiderswoningen waarbij elke woning voorzien is van een identieke rustieke balustrade en twee boomstammen die een latei steunen. In de *Inventaris van het Onroerend Erfgoed* spreekt men van "prettige voorportaaltes met imitatie van ruwe houtbouw; boomstammen en "rustieke" borstweringen van pseudotakken". Deze huizenrij is in 1931 opgetrokken onder de leiding van de jonge architect Philemon Van Der Putten (1909-1968), later katholiek burgemeester van Geraardsbergen in 1959-1968. Intussen zijn verscheidene borstweringen verwijderd en hebben de meeste boomstammen een likje verf gekregen.⁶

Een voorbeeld van vroege cementrustiek treffen we aan bij villa *Mijn Lust* van dokter Emiel Van Bockstaele (1870-1954). Het terras voor zijn woning heeft een lage balustrade met in elkaar vervlochten boomstronken geschraagd door een imitatie van grillige rotspartijen. Kort na de wapenstilstand in 1918 wordt de villa door *patriotards* en lieden van verdacht allooi bestormd en in brand gestoken.⁷

De villa 'Mijn Lust' van dokter Emiel Van Bockstaele (Verz. Ph. Haegeman)

De galerij van het 'Sanatorium pour femmes' in cementrustiek (jaren 1920) (Verz. Ph. Haegeman)

6. *Ibidem*, p. 397-398.

7. J. DE RO & D. SURDIACOURT, i.s.m. J. COPPENS, F. DE CHOU, R. VAN DAMME, Y. VAN LIERDE, M. VAN TRIMPONT, *De Schwartz dagen van Geraardsbergen*, Geraardsbergen, 2014, p. 360.

De galerij in voor- en achterbouw van de woning, gelegen Spoorwegstraat 15 (Foto's J. De Ro)

in steen was in oorsprong eigendom van de familie De Backer-Dandoy en dateert vermoedelijk ook uit het interbellum.

Cementrustiek wordt vooral in die tijd veelvuldig toegepast door tuinarchitecten, die in hun bouwconstructies zoveel mogelijk de natuur willen imiteren. In veel parken verrijzen zogenaamde knuppelbruggetjes, bestaande uit beton met een borstwering van neptakken. Op een ongedateerde foto, vermoedelijk genomen door notaris Désiré Declercq (1842-1923) of door de eigenaar zelf Alfred Spitaels (1840-1903), staat een dergelijke knuppelbrug in het parkbos van het kasteel van Onkerzele. Hier gaat het duidelijk om een houtconstructie, maar van een latere versie in cementrustiek is niets bekend.

In het park van *Château Saint-Adrien*, in feite het abtenhuis van de voormalige Sint-Adriaansabdij, is door de eigenaar Paul Guillemin (1864-1944) minstens op twee plaatsen gebruik gemaakt van cementrustiek, met name als trapleuning naar de

Dit typische voorbeeld van cementrustiek, waarbij houtwerk wordt nagebootst in cement, krijgt vooral navolging in de wijde omgeving tijdens het interbellum. Het wordt een ware modetrend! Een opmerkelijk voorbeeld is de achterbouw van de Heilig Hart kliniek die sinds 1907 dienst doet als *Sanatorium pour femmes* en uitgeeft op de Meers- en de Kattestraat. De twee woonverdiepingen zijn voorzien van een overdekte wandelgang waarbij steunpilaren en balustrades uitgevoerd zijn

in cementrustiek. De architect van deze constructie, die vermoedelijk dateert uit de vroege jaren 1920, is niet bekend. Jammer genoeg is de hele achterbouw met galerij tijdens de jaren 1960 gesloopt.

Wat nog rechtop staat en te bewonderen valt, zij het eerder in het klein, is de galerij in cementrustiek zowel langs de straatgevel als in de achterbouw van de woning, gelegen Spoorwegstraat 15. Dit huis met op de nok een opmerkelijke vorstkam

top van de ijskelder en naar het tennisveld, dat middenin het parkbos ligt. Slechts enkele cementen takken zijn nog de stille bewijzen.

Op een foto uit 1943 van een rondel van de vroegere stadsomwalling - in de volksmond verkeerd aangeduid als *Pijntoren* - dat aansluit met de tuin van een woning in de Molenstraat zien we eveneens een borstwering in cementrustiek.

Cementrustiek pleisterwerk wordt al toegepast in het laatste kwart van de 19de eeuw voor de bekleding van gebouwen. Van dit ruw stucwerk zijn in Geraardsbergen nog minstens twee voorbeelden bewaard⁸.

Geraardsbergen - maar ook sommige deelgemeenten - is decennialang in de ban van cementrustiek! Misschien ken je in je omgeving ook een constructie in deze merkwaardige stijl, gelegen achter een woning of in een privétuin? Je kan dit laten registeren door een e-mail te sturen naar jacques.de.ro@telenet.be en je helpt hiermee aan de inventarisatie van deze wijdverbreide folly.

(Wordt vervolgd)

jacques.de.ro@telenet.be

De houten knuppelbrug in het parkbos van het kasteel van Onkerzele (late 19de eeuw).

Balustrade in cementrustiek op het enig opblijvende rondel van de stadsomwalling in de tuin van een woning in de Molenstraat (1943).

8. Dit zijn Vredestraat 32: hoekhuis met de Nieuwstraat die vroeger toebehoorde aan brouwerij *De Roos*; Duivenstraat nrs. 3-5, woningen die deel uitmaakten van sigarenfabriek *Morrita*.